

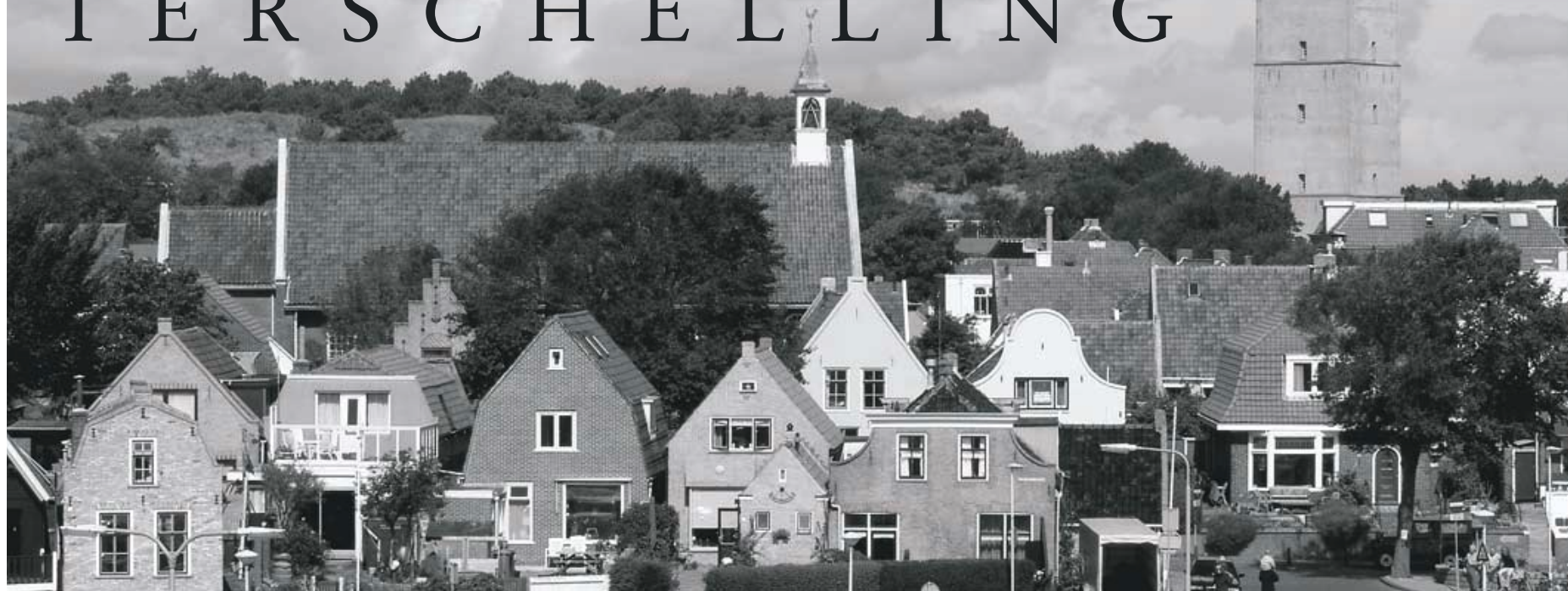
71

JAARGANG 20 ■ SEPTEMBER 2005

Architext ▲ *SCabier*

Skylge

T E R S C H E L L I N G

Architext **SCabier**

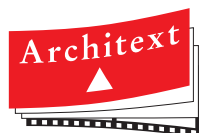
Twintigste jaargang
■ nummer 71 ■
september 2005
PDF-editie

Ongeregeld verschijnend
schrift met essays,
mededelingen, nieuws,
achtergronden, meningen
en feiten over
architectuur.
In SCabier ook
mededelingen over de
architectuurreezen,
Architectuurradio, en de
fondsljsten van uitgeverij
Architext.

Uitgave:
© uitgeverij Architext
Klein Heiligland 91
2011 EE Haarlem

telefoon +31+23 5313011
e-post: sc@architext.nl
www.architext.nl

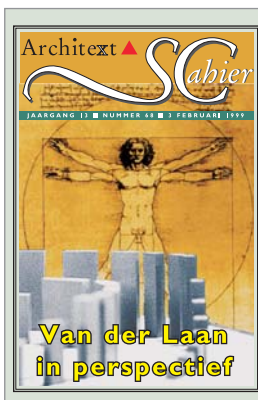
Vormgeving:
de IJsgarage ▲ Haarlem
Rob van Westreenen

Terschelling

Dit cabier onderzoekt de 'architoop' van het Friese eiland Terschelling (Skylge); het past in de reeks plaatsbeschrijvingen als Berlijn (# 51), Antwerpen (54), Londen (55), Groningen (57 en 58), Breda-Hewelkwartier (61) en Haarlem-Vijfhoek (64). Als alle SCabiers verschenen deze nummers in beperkte oplagen; ze zijn dan ook niet meer verkrijgbaar. Om de beschikbaarheid van dit nummer enigszins te vergroten verschijnt SC71 in elektronische vorm (portable document file, PDF).

Onder: SC68 en SC70 (ook in PDF te importeren).

Een eiland in nood

SOS! Skylge verzuipt

Naast wanstaltige verbouwingen en nieuwbouw zijn er op Terschelling ook fraaie restauraties en historiserende nieuwbouw te zien. Waar moet het heen met dit eiland?

DE EERSTE AANBLIK op Terschelling, vanaf de veerboot, is ronduit verschrikkelijk. Misschien komt het omdat de indrukken van het plaatsje Harlingen dan nog zo vers in het geheugen liggen dat daarom de aanlegplaats van de Schellinger haven zo overweldigend lelijk en afstotend overkomt. Ook een tweede aanblik in West-Terschelling biedt geen soelaas. Het lijkt wel zeker dat hier sprake is van een eiland dat grondig is verpest door een overstroming van slechte smaak en onbekommerde jacht op zelfgenot. Zie eens hoe vaak kozijnen, deuren en

dakgoten er zijn vervangen door platvloerse plastic producten. Merk op hoe vaak bescheiden woninkjes zijn uitgebreid met protserige erkers, te grote dakkapellen en andere lompe bijgebouwtjes. En dan die schreeuwelijke reclameborden alom waar langs de

toeristen voortsjokken in hun afzichtelijk gekleurde vakantiekledij.

Als er een god bestaat, dan heeft-ie hier zich teruggetrokken en het eiland met een mismoedig gebaar overgedaan aan zijn collega Mammon.

Ja, oppervlakkig gezien heeft het er veel van weg dat het eiland zich schaamteloos en behaagziek als een Babylonische hoer voor de ramen zet.

Oppervlakkig gezien... Het zal uiteindelijk blijken dat er best wel goede dingen over het eiland zijn te vertellen, maar het is goed om juist nu, in deze vlag van wrokkige boos-

Westerschelling: grove kunststof raamprofielen, willekeurige dakkapellen en zelfs een bankje van plastic.

heid, je eens af te vragen waarom en hoe die weerzin ontstaat.

Compositie.

HET HEEFT VEEL, zo niet alles, te maken met harmonie, met maten, met verhoudingen en vooral met compositie. Een van de opvallende eigenschappen van de pri-maat mens is het feit dat hij al zo vroeg in zijn ontstaan een wonderbaarlijke voorkeur heeft voor schoonheid. Recente archeologische vondsten stellen vast dat al zo'n 80.000 jaar geleden die rare naar een mens

ontwikkende aap al een voorkeur heeft voor symmetrische speerpunten en zelfs al in die periode gaatjes boort in schelpjes van dezelfde orde van grootte. Er valt bijna geen andere conclusie te trekken dat die schelpjes aaneengeregen zijn tot een ketting. Te bewijzen valt er niks: het vermoedelijke draadje is nooit gevonden, wat ook weer niet zo vreemd is gezien de absurd lange periode die er sindsdien is verstreken. Als het gevoel voor symmetrie en versieren zo diep in ons menszijn is geworteld, werpt dat een ander licht op onze historische

landschappen en steden. Van nature heeft de mens klaarblijkelijk de neiging orde en bijgevolg een zekere schoonheid in zijn scheppingen aan te brengen. Dus ook in zijn omringende landschap, dus ook in zijn steden. De verstilde landschappen en de pittoreske historische stadjes doen dus niet alleen een beroep op onze heimwee naar rust; ze voldoen ook aan een diep zittend gevoel van harmonie die onze voorouders aanvankelijk onbewust, maar later weloverwogen in hun gebouwde omgeving aanbrachten.

Het duidelijkst is dat te zien in de landelijke gebieden. Het is opvallend hoe vanouds daar het door mensenhanden gebouwde zich moeiteloos voegt met de omgeving. Neem de boerderijen. 't Is jammer dat daar inmiddels de wat ranzige sfeer omheen hangt die we ook kennen van klederdrachten en oude ambachten, en het lijkt vaak of de moderne stadsmens al bij het woord 'boerderij' de stank ruikt van gier en stront. Toch: neem de boerderijen. Doorgaans lijken ze één te zijn met het landschap en dan mag men tegenwoor-

dig wel eens wijsneuzig opmerken dat dit komt doordat het zulke functionele bouw is die in al zijn eerlijkheid overal wel zou passen. Dan wordt gemakshalve maar vergeten dat die boerderijen weldegelijk hun eigen schoonheidsvormen kennen (al was het maar de vorm van het dak) die bewust is afgestemd op de plaatselijke horizon en niet te vergeten de lokale lichtval. Kijk nog eens oplettender: niet zelden blijken bouwsels, tot in de verre omgeving toe, rekening te houden met de in het oog springende boerderij die daardoor als

een dirigent zijn omgeving lijkt te orkestreren. Alleen daarom al is het een vandenstreek dat de twintigste-eeuwse mens boerderijen (zogenaamd uit monumentenbescherming) deporteert naar concentratiekampen die openluchtmuseum heten. Een stolp- of een kop-halsromp-boerderij in de omgeving van Arnhem is als een haai in de Waddenzee. Om nog maar te zwijgen over de oorspronkelijke omgeving van herkomst die zijn gezichtsbepalend anker heeft verloren; waar de orkestratie ruw is verscheurd.

De Langebuurtstraat, nu Commandeurstraat, in Westerschelling in de eerste helft van de twintigste eeuw: compositie van gevels, stoepen, bomen en rijweg.

Okee, kun je tegenwerpen, stel dat deze observatie waar zou zijn (stel...), dan gaat dat toch zeker niet op voor de stedelijke omgeving.

Dat valt vies tegen. Sterker nog: die hele vergelijking met een orkestratie blijft in een oude stad nog veel sterker overeind.

Het is ronduit verbazingwekkend hoe bij nader inzien veel oude dorpen en steden een ragfijn netwerk blijken te hebben van onderling samenhangende maten en verbanden. Zo is er niet alleen een verband

tussen de breedte van een straat met de hoogte van de bebouwing, maar is die hoogte ook nog eens afhankelijk van de profilering van de straat. Onzin? Neem dan eens een willekeurig gedempte gracht en duikel dan wat illustraties op van de oude toestand. Vroeger bleek de samenhang van gevelhoogte, stoep, kade (al of niet met bomen) en het lager gelegen water en dan weer kade, stoep en gevelhoogte een haast vanzelfsprekende eenheid te zijn. Alleen al het vervangen van het die-

perliggende water door een bestrating op kadeniveau doet de verhoudingen rammelen. De gevels lijken te laag, de stoepen te smal. Het is bijna een openbaring te zien hoe in een historisch straatje het wegprofiel zijn weerslag heeft op de stoep, de stoep op zijn beurt weer op de ingangspartij en hoe, je zou bijna zeggen: geraffineerd, ook de gevel weer in elkaar steekt. De houten omlijsting van deuren en ramen vormen vaak een, inderdaad, verfijnde orkestratie.

Over de oorzaak daarvan kun je lang mijmeren. Natuurlijk heeft het te maken met de lokale gebruiken die vaak weer verankerd liggen in bouwtradities die niet zelden eeuwenlang door gilden in de hand werden gehouden. Dat ingewortelde gevoel voor schoonheid werd generatie op generatie intuïtief goed bewaard. Al moet je niet onderschatten hoe vaak zulke maten en verhoudingen toch ook een rationele grondslag hadden.

Het is daarom dat het harteloos vervangen van oude houten kozijnen door platte, plompe plastic profielen zoveel weerstand oproept. Het is daarom dat te grove dakkapellen en andere on-samenhangende uitbreidingen zo stuitend zijn. En het is daarom dat 'geherprofileerde' winkelstraten en gemutileerde onderpuien de rillingen over de rug doen lopen. Welkom op Terschelling!

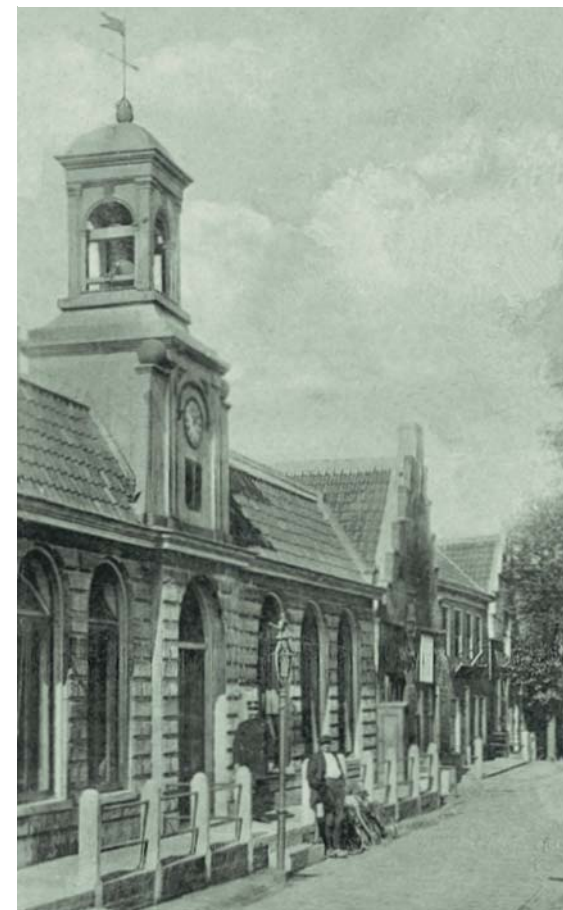
Toerisme.

DE GROTE boosdoener is makkelijk aan te wijzen: de invasie van toe-

risten. Als symbolisch be-
ginpunt kan het in de vaart
nemen van de stoomrader-
boot 'Minister Kraus' in
1907 worden gezien, Al
vanaf 1883 waren er al ge-

regelde stoombootverbin-
dingen met Harlingen,
maar de 'Kraus' (vernoemd
naar een toenmalige mi-
nister van waterstaat) was
luxueus uitgevoerd en

Het oude raadhuis (nu bibliotheek) in de Torenstraat rond 1910.

mikte bewust op de moderne reiziger. Aanvankelijk kwamen jaarlijks slechts enkele honderden toeristen naar Terschelling maar het eiland zag er wel brood in. Men begon de hoofdweg te bestraten, er kwam een heuse omnibus en in 1916 werd het eerste badpaviljoen, aan het eind van de Longway bij paal 8, gebouwd. Het aantal toeristen liep geleidelijk op tot vele duizenden per jaar.

Maar de echte explosie kwam na de Tweede Wereldoorlog: van 6000 (in 1947) via 60.000 (1953) en 100.000 (1960) naar 235.000 (1980), 300.000 (1990) en uiteindelijk 400.000 (2005) vakantiegangers. En dat op een bevolking van nog geen 5.000 inwoners. Nou weet Terschelling best wel om te gaan met grote invloeden van buiten. Wat heet: het is zelf een product van kolonisten die in de eerste eeuwen van onze jaartelling de oversteek over het waddenwater waagden. Zelfs die verdomde Engelsen die

op die beruchte augustusdag in 1666 West-Terschelling platbrandden hebben het eiland nauwelijks van slag gebracht, en dat kan ook gezegd worden van de vele overstromingen.

De toeristenstroom had evenwel een stugge hardnekkigheid met zijn jaarlijkse getijdenwerking en zijn stormvloed in de zo-

mermaanden. Door de aanleg van de zomerdorpen 'aan zee' kon de invasie enigszins worden afgebogen, maar de verstoringen bleef zich op het hele eiland wreken. Al in 1937 werd er een commissie opgericht die de cultuurhistorische tradities en voorwerpen van het eiland ging inventariseren en verzamelen. In de daarop volgende twee jaren hielden ze een bescheiden ex-

positie en na de aankoop in 1952 van een commandeurshuisje in de Langebuurtstraat (nu: Commandeurstraat) door de gemeente werd de basis gelegd voor het Museum Behouden Huys. Een leuk initiatief dat een duidelijk signaal was dat de eilanders zich zorgen begonnen te maken over hun erfgoed.

Een tandeloos initiatief ook dat zich wentelde in nostalgisch zelfbeklag en dat met het bewaren van wat oude spullen de blik richtte op het verleden. Ondertussen verpulverde langzaam maar zeker het Schellinger aanzien, ongetwijfeld bewust of onbewust gestimuleerd door de genoegzame gedachte dat historisch afval genereus aan het museum konden worden geschenken.

In 1968 kwam er wat meer daadkracht met de oprichting van de Stichting Ons Schellingerland, die met de terechte initialen SOS zich wilde inzetten voor het behoud van de karakteristie-

ken van Terschelling. Een noodkreet was inderdaad op zijn plaats.

Historiserend.

EN HEEFT HET geholpen? O zeker, her en der zijn oude gebouwen glorieus opgeknapt en zelfs is er nieuwbouw te zien die bedrieglijk echt lijkt op de vermaarde 'Schellinger trant'.

Maar is het genoeg? Nee. Dan hebben we het niet op de afgezaagde kritiek die de zelfingenomen eigentijdse architectuurmafia heeft op dat nabouwen van oude boerderijtjes. Dat zou niet eerlijk, zelfs vals zijn. Alsof het nabouwen van *café De Unie*, die schepping van J.J.P. Oud 'in de trant van De Stijl' in Rotterdam op een plek waar het nooit en te nimmer heeft gestaan zo'n oprechte culturele daad was. Om zo maar even een voorbeeld te noemen. Wel kan men zorgelijk vaststellen dat ook de nieuwe generatie die vecht voor het behoud van het Schellinger erfgoed de neiging heeft zich op incidenten te

Historiserende (ver)nieuwbouw in Hoorn.

richten en daardoor ook, net als hun voorgangers, als vanzelf met de rug naar de huidige tijdgeest gaan staan. Het is begrijpelijk: want het is vechten tegen de bierkaai. Alleen wordt dat hameren op het behoud van het karakteristieke afgedaan als lieflijk hobbyïsme, zoniet als een lastige sta-in-de-weg naar meer welvaart en 'vooruitgang'. Terwijl de opgave zo veel omvattender is. Wil Terschelling zijn eigen unieke karakter behouden, dan moeten er voor de problemen van het massatoerisme nieuwe oplossingen worden gevonden in 'Terschellinger trant'. Oplossingen die heel wat verder gaan dan het bouwen van een huisje in gele steen met

rode versierseltjes. Dan moet er gekeken worden hoe grote nieuwe gebouwen, zoals in Midsland, een dusdanig vorm krijgen dat ze zich aanpassen aan het omringende landschap. Dan zou er een beleid ontwikkeld moeten worden voor reclameborden in de dorpen. Dan zou... Geen geringe opgave voor een eiland met nog geen vijfduizend inwoners. Maar Skylge heeft in het verleden bewezen grote rampen te overleven. Kom op, Skylgers, zet je schrap tegen die vormeloze toeristen, laat je niet verleiden door al het geld dat ze meebrengen en verdedig dat prachtige eiland met hand en tand.

EDDY SPOOR

‘Schellinger trant’

Met de term ‘Schellinger trant’ willen vooral kunsthistorici aangeven dat een bepaalde cultuuruiting typerend is voor Terschelling. Wat is nu eigenlijk kenmerkend voor het eiland?

BUITEN DE dorpen bepalen vooral de boerderijen het beeld, waarbij allereerst opvalt dat deze bepaald geen grootse allure hebben. Landbouw en veeteelt was vanouds namelijk geen hoofdbezigheid. Men viste, jaagde op klein wild, maaide wier, deed aan strandjuten en

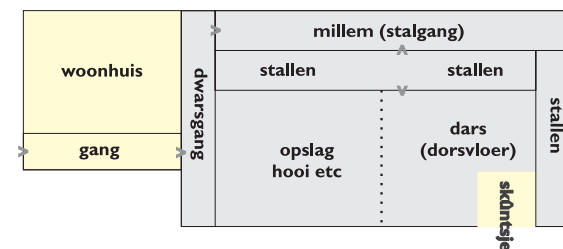
daarnaast werd wat vee gehouden en wat land bebouwd, meestal voor eigen gebruik. De boerderij had dan ook aanvankelijk geen bijzondere vorm: het was een grote, langgerekte schuur met doorgaans aan de voorzijde wat woonvertrekken. Vanaf het eind van de zeventiende eeuw

ontstaat er meer behoefte het woongedeelte sterker af te scheiden van het bedrijf zelf: de boerderij krijgt het aanzien van een kop (het intieme wonen) met een romp (de grotere schuur) met een dwarsgang tussen beide delen. De schuur kent een grote opslagruimte voor hooi en

Op de (bewerkte) foto een boerderij uit 1759 ten zuiden van Formerum.

Aan de voorkant (in kleur) het kleinere woonhuis (de ‘kop’) met een gevel van gele steen en muurankers. Daarachter, in zwartwit, de grote schuur (‘romp’) met in kleur de uitgebouwde toegangsdeur: het skûntsje.

Onder: een schematische weergave van de indeling van deze boerderij. In geel de delen die op de foto in kleur zijn weergegeven.

veldproducten (de *tas*) met een dorsvloer (de *dars*), waaromheen, meestal aan twee kanten, de

stallen liggen; koeien en paarden stonden met hun achterste naar een gang (*millem*) aan de langsgevel van de schuur. Om de tas toegankelijk te maken voor hoog geladen boerenwagens werd in de andere langsgevel een verhoging aangebracht (*skûntsje*) met een of meer deuren. Het is vooral dit skûntsje dat de Schellinger boerderij typeert.

Voor de gevels werd vaak de gele Friese baksteen gebruikt met rode baksteen voor de versierende elementen; de daken werden gedekt met oranje pannen. Op het boerenerv, vaak met hoge bomen als windsingels omringd, is er doorgaans een kleine boomgaard, een moestuin, een kippenren en een of meer varkenshokken aanwezig en in enkele gevallen ook een hooiberg.

van hun vaart kenden, maar evenmin moet het feit worden onderschat dat Terschelling

De afwezigheid van kapitale boerderijen op het eiland wordt niet alleen veroorzaakt door de bedrijfsvoering, maar is ook bepaald door de grilligheid van de natuur. De vele overstromingen die het eiland heeft moeten doorstaan, maakte dat zijn bewoners de grootse allure schuwde. De boerderijen schikken zich naar het omliggende landschap waarbij de oranje daken, vooral in het groene polderland, eigenlijk de meest markante rol spelen.

DE KLEINSchalige bescheidenheid kenmerkt ook de woonhuizen in de dorpen. Als er al van architectonische vormgeving sprake was, dan namen vooral de woonhuizen uit Holland als voorbeeld. Ongetwijfeld omdat de schippers die huizen

vanaf 1615 toebehoorde tot de Staten van Holland en West-Friesland.

Vanaf de tweede helft van de zeventiende eeuw (en wat Westerschelling betreft: vanaf de brand van 1666) is de bescheiden Hollandse trapgevel in zwang. Dat Holland zelf zich dan vooral bezighoudt met indrukwekkende halsgevels en later zich bekeert tot de lijstgevel, heeft op Terschelling geen indruk gemaakt.

Men kiest op het eiland voor een trapgevel (met zeven treden) of een enkele keer voor een klokgevel.

De muren worden opgetrokken uit kleine gele Friese baksteen (uit Harlingen of Makum), gelardeerd met rode steentjes (vaak klezoren, een deel van een

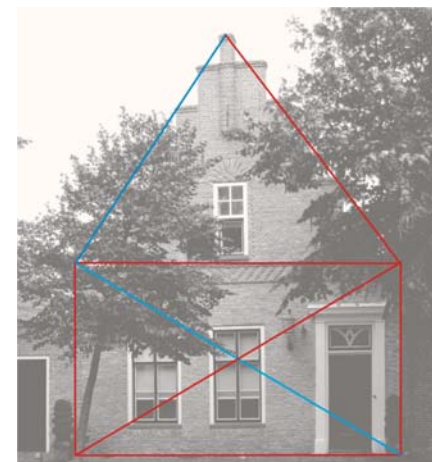
baksteen) aan de gevelranden, in het zogenaamde vlechtwerk in de friezen en in de bogen boven de vensters. Versierde muurankers en een verhoogde top-pinakel in de top van de 'trap' zijn eigenlijk de enige buitenissigheden die men zich veroorloofde. Zelfs de houten omlijsting van de ingang was sober. Uniek is het gebruik van stoeppalen: met huiswapens en renaissancekrullen versierde Henegouwerstenen die zo'n 1,20 meter vanaf de gevel bij de voordeur werden geplaatst om de stoep te markeren. Vaak werden ze met een ijzeren staaf met de gevel verbonden waaraan dan weer een

houten, en soms ook wel een stenen, zitbank werd gemaakt. Ze spelen een belangrijke rol voor het straatbeeld: ze vormen als het ware een 'tussenge-bied' tussen de gevel en de straat. In latere, minder welvarende tijden werden deze stoeppalen verwijderd waarna ze dienden als grafstenen of als zogenaamde wrijfpalen voor koeien. De dorpsstraten daarmee een belangrijke karakteristiek.

Zie ook foto pagina 10: een zeventiende eeuw woonhuis aan de Molenstraat, Westerschelling. Muurankers en ontlastingsbogen boven de onderste vensters ontbreken. Het principe van de Hollandse trapgevel is simpel en geraffineerd: de onderzijde van de gevel wordt gevormd door een rechthoek (rood) met de verhoudingen van de gulden snede. De helling van de zeven treden van de trap (blauw) staat haaks op de diagonaal van deze rechthoek. De grootte van de rechthoek is vaak afhankelijk van het straatprofiel.

'Schellinger trant' die in vele variaties terugkomt. Het belangrijkste evenwel is de relatie met de omgeving. Of het nu boerderijen of dure woonhuizen betreft: steeds reageren ze behoedzaam op hun nabijheid. Ze weten als het ware hun plaats. Ze reageren erop, en tegelijkertijd weten ze op venuftige wijze hun omgeving te versterken, beter te laten uitkomen.

Een bijzondere eigenschap. Dat maakt het enige echt indrukwekkende bouwwerk van Terschelling nog markanter: de bruuske Brandaris torent dag en nacht streng en straf boven alles uit.

Tijdtafel Terschelling

–3000 Er ontstaan strandwallen ter hoogte van huidige Wadden-eilanden waarop zich lage (de ‘oude’) duinen vormen met grote veengebieden.

–1000 – +1000 Getijdengeulen doorbreken de strandwallen; de grootste is die tussen Vlieland en Terschelling. Bovenop het veen zet zich zeeklei af. Romeinse bronnen spreken al van een eiland of eilandengroep *Wexalia*.

ca +850 Kolonisten vestigen zich op *Wexalia* voornamelijk op de oude duinruggen bij Midsland, Formerum, Hoorn.

ca 900 Eerste kerk: te Seeryp gewijd aan Sint Maarten.

1287 St. Hubertusvloed: overstromingen.

ca 1320 De latere Hanze-stad Kampen laat een scheepsbaken (‘*voerhuys*’) bouwen aan de Dellewalbaai bij Westerschelling.

wen aan de Dellewalbaai bij Westerschelling.

1421 St. Elisabethsvloed: overstromingen.

1527 Amsterdam neemt de rol van Kampen over wat betreft toezicht op het scheepvaartverkeer.

1569 Verwoestende inval Watergeuzen te Seeryp (Stryp) en Midsland.

1593 Eerste vuurtoren stort in zee; bouw nieuwe toren mislukt.

1594 Brandaris voltooid.

1612 Het verschil tussen de op de zeevaart gerichte West-Terschellingers en de landbouwende Oost-Terschellingers leidt tot een breuk: het eiland valt in twee bestuurlijke delen uiteen. West wordt bestuurd vanuit West-Terschelling (*Westerschelling*); oost vanuit Midsland.

1615 Terschelling verkocht aan de Staten van Holland en West-Friesland.

1666 Tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) wordt Westerschelling door de Engelsen gebrandschat. Van de 290 bouwsels overleeft zo'n dertig het vuurgeweld.

1700/03 Vele dijkdoorbraken.

1717 Vele dijkdoorbraken..

1749 Dellewalbaai voorzien van een beschermende dam.

1806 Terschelling onderdeel Departement Friesland. De tweedeling tussen oost en west wordt opgeheven.

1810 PIERRE ESCHAUZIER (1772-1831) eerste burgemeester van geheel Terschelling.

1814 Terschelling onderdeel provincie Noord-Holland.

1825 Grote doorbraak zeedijk.

1826 Aanleg haven Westerschelling.

1835 Loodswezen vestigt zich op Westerschelling; Brandaris krijgt kunstlicht met draaiende lenzen.

1883 Geregelde vaart stoomboot op Harlingen.

1907 Luxeueze raderboot ‘*Minister Kraus*’ in de vaart tussen Harlingen en Terschelling.

1908 Woningbouwvereniging PIERRE LOUIS opgericht; kolengasfabriek in gebruik; VVV begint werkzaamheden: het eiland ontvangt 250 vakantiegangers.

1910 Eerste verharde hoofdweg van Westerschelling naar Oosterend, lengte 14,5 km naar ontwerp van J.M. KRIJGER gereed; paardenomnibus in gebruik.

1915 Longway, weg tussen Westerschelling en ‘paal 8’, gereed.

1916 Badpaviljoen aan het eind van de Longway bij paal 8 (afgebroken in WO II).

1930 Terschellinger Electriciteits Maatschappij begint.

1942 Terschelling onderdeel provincie Friesland (besluit in 1951 nog eens herhaald).

1962 Stichting *Ons Schellingerland* opgericht.

1992 Haven uitgebreid met nieuwe passagiersterminal.

De gebouwen van Skylge*

Bezienswaardigheden op Skylge, van west naar oost.

Sommige panden of gebieden zijn gehonoreerd:

- ▲ een extra blik waard: lokaal bijzonder
- ▲▲ een omweg waard: nationale allure
- ▲▲▲ een reis waard: internationale klasse.

WESTERSCHELLING*

▲▲▲ Torenstraat: vuurtoren
Brandaris, 1594

Al in 1323 gaf de stad Kampen, die toen al veel handelscontacten had met Denemarken, opdracht een lichtbaken te bouwen op het eiland Terschelling. In 1559 werd de vervallen toren op kosten van de stad Amsterdam opgeknapt en in 1593/94 zelfs vervangen door een nieuwe, noordelijker gelegen toren opgetrokken uit gele gebakken stenen. Het huidige aanzien dateert van 1833/35 toen de Brandaris zowel van buiten als van binnen opnieuw werd bemetseld. Toen ook kwam er een stenen wenteltrap en kreeg de Brandaris, als eerste vuurtoren in Nederland, een kunstlicht met draaiende lenzen. De stugge, stevige

toren is, dag en nacht, een onvergetelijk machtige markering.

▲ Schoolstraat /

Brandarisstraat: begraafplaats

Sinds lange tijd werden op een 'kerkhof achter de toren' verdronken drenkelingen begraven. Nadat er een landelijk verbod op graven binnen de kerk kwam, werd dit in 1829 de nieuwe officiële begraafplaats van Westerschelling. Er staan ruim 500 graftekens, waaronder het opvallende familiegraf van de Esch

chauziers, het geslacht dat niet alleen een burgemeester aan het eiland schonk, maar later ook enkele weldoeners, al waren niet allen meer op Terschelling woonachtig. De begraafplaats is sinds lange tijd vol; in 1949 werd aan het begin van

de Longway een nieuwe dodenakker geopend.

Torenstraat 15: Oude Raadhuis, 1666, nu bibliotheek

Na de grote brand van 1666 werd een nieuw, eenvoudig raadhuis met stenen gevels gebouwd: een begane grond voorzien van een schuin pannendak met dakruiter. Het torenspitsje werd in 1838 vervangen door een vierkante, forsere dakopbouw. Bij de ingrijpende modernisering van de Brandaris in 1833 werd namelijk diens zware luidklok uit 1602/05 overbodig; die bronzen klok werd omgesmolten tot een kleinere klok en van de opbrengst van het overige brons werd een heus uurwerk aangeschaft. Beide kregen hun plaats in de nieuwe toren van het raadhuis. De nieuwe klok werd overigens in 1943 door de Duitsers gevorderd en ongetwijfeld omgesmolten tot oorlogstuig. In 1954 verliet de gemeente het raadhuis. Sinds 1965 bibliotheek (zie illustratie pagina 7).

▲ Westerbuurtstraat: NH-kerk, 1663

Van de oorspronkelijke muren met kleine, rode Friese baksteen is aan de buitenkant niets meer te zien. Wegens bouwvalligheid werd de kerk in de negentiende eeuw om metseld met nieuwe muren; dat is jammer, want de kerk is een van de weinige bouwsels die de Grote Brand van 1666 redelijk heeft doorstaan (de pastorie werd toen wel verwoest). Binnen de kerk is het verleden nog wel zichtbaar: kansel, herenbanken en koperen doophek zijn nog oorspronke-

lijk. In de vloer nog enkele bijzondere grafstenen, maar de lijken zijn in 1827/29 geruimd nadat er een landelijk verbod op graven binnen de kerk kwam. Sindsdien werd er begraven op de dodenakker achter de Brandaris.

In 1913/14 kreeg de kerk een nieuwe houten dakruiter met een zinken punt dak en een haan als windvaan.

Molenstraat, Vermaning, 1850

Als bouwwerk nauwelijks opvallend, maar dat is geen bijzonderheid voor de kerkgebouwen van de doopsgezinden. Westerschelling had vanouds, vanaf midden zestiende eeuw, een omvangrijke doopsgezinde aanhang met diverse kerken die bij de Mennieten vermaningen heten. In de kerk zijn gebrandschilderde ramen uit 1910 met invloeden van de Nieuwe Kunst. De naastgelegen pastorie is van 1847.

Torenstraat hoek Willem

Barentszkade, Wakend Oog, 1882

Naar verluid ooit als vrijmetselaarsloge geschonken door G.J. ESCHAUZIER aan de Schippersvereniging *Het Wakend Oog*. In hoeverre hier werkelijk maçonnieke be-

ginselen in de bouw zijn toegepast valt nauwelijks meer te achterhalen. Het interieur is in 1959 drastisch vernield; van buiten is er niets dat wijst op bijzondere inzichten in de bouwkunst. Curieus is wel de gevelsteen boven de ingang die met het jaartal 1680 memoreert aan bouw van een eerder 'wachthúske' op deze plek.

▲ Westerburen

Wat vroeger de *Frethoek* dan wel *Sandthoek* heette, is een woonbuurtje dat na de Grote Brand is ontstaan in de westelijke duinrand van Westerschelling. Nog altijd zijn er authentieke, bescheiden zeventiende, achttiende en negentiende-eeuwse woonhuizen te zien. Al in de vroege twintigste eeuw begint de vergroving ook in deze buurt toe te slaan, maar desondanks is Westerburen een genot voor de aandachtige wandelaar.

▲▲ Commandeurstraat 30-32:

Museum Behouden Huys, 1668

Kapiteins ter vaart, op Terschelling 'commandeurs' genoemd, lieten vaak na verloop van tijd voor zichzelf een woonhuis bouwen waarbij vooral in de zeventiende en achttiende eeuw de bouwstijl van de Hollandse steden favoriet was. In deze twee 'commandeurswoningen' is sinds 1952/54 het Museum 't Behouden Huys gevestigd (vernoemd naar het houten huis op Nova Zembla waarin HEEMSKERCK en de Terschellinger BARENTSZ in 1596 overwinterden). De beide huizen in >Terschelling trant hebben >stoeppalen. (zie foto pagina 6)

▲ Willem Barentszkade ter hoogte Oosterbuurtstraat: v.m. boothuis, 1904

In 1904 kreeg het reddingstation van Westerschelling een nieuw boothuis in de Kom van de haven. Het houten huisje is opgebouwd uit stijlen en regels dat liefdevol is voorzien van diagonale stijlen en planken voor de stabiliteit terwijl het dak, vanwege mogelijke wateroverlast, overal is uitsteekt en een eigen kleurbehandeling kreeg. Met een beetje fantasie zou men er een Zwitsers chalet in kunnen zien. Nadat het reddingstation een grotere boot kreeg (de 'Brandaris') is het in onbruik geraakt. Inmiddels is het verplaatst en is het een verenigingsgebouwtje voor een duikvereniging.

TUSSEN BAAIDUINEN EN MIDSLAND

▲▲▲ Midslander Hoofdweg /

Terpweg: Et Striper Kerkhof

Het plaatsje Seerijp (Suryr, Striep, Stryp) behoort tot de oudste vestigingsplaatsen voor kolonisten op Terschelling. Al rond +850 moet hier een houten kapel gewijd aan Sint Maarten zijn geplaatst. Op de terp van het huidige Stryper Kerkhof hebben in de loop van tijd vijf kerken gestaan. De

oudste dateert uit de tiende eeuw en moet in de elfde eeuw zijn vervangen door een nieuwe houten kerk. In de twaalfde eeuw kwam op dezelfde plek een iets grotere kerk van tufsteen die nog in diezelfde eeuw is vervangen of ingrijpend is verbouwd tot een wat grotere kerk. In de vijf-

tiende eeuw is er een nog wat langere bakstenen kerk geplaatst die in 1569 door de watergeuzen in brand werd gestoken. In 1603 stortte ook de overgebleven toren in. Tot 1916 is er op de begraafplaats rond de voormalige kerk nog begraven. In 1968 hebben er opgraving op de terp plaatsgevonden en heeft men de geschiedenis in kaart kunnen brengen. Naderhand is op indrukwekkende wijze (door de Stichting Ons Schellingerland) de geschiedenis vorm gegeven aan de hand van grijze en blauwachtige beton- en koperslakken die de plattegronden van de diverse kerken markeren. Op het voormalige kerkhof staan nog enkele grafstenen en afgedankte stoeppalen die als grafmarkeringen werden gebruikt.

Het kerkhof is onlosmakelijk in de geschiedenis van het eiland opgenomen door een amusante mythe: nadat de Engelsen in augustus 1666 Westerschelling hadden platgebrand zouden ze oostwaarts al brandschattend het eiland zijn ingetrokken tot ze even voorbij Baaiduinen een

Rechts: straatbeeld Midsland 1952; onder het dorp met het centrale kerkhof (1960); volgende pagina boven: de NH-kerk van Midsland in 1928.

oud vrouwtje tegen kwamen. Zij vroegen haar wat de heuvel met silhouetten die voor hen opdoemde toch te betekenen had. Het vrouwtje moet de graven van het Stryper kerkhof omschreven hebben als 'daar staan er bij honderden, daar liggen er bij duizenden' wat de Engelsen interpreterden als de aanwezigheid van een fors leger. Dat de Engelsen nooit verder zijn gekomen dan Westerschelling doet er niet meer toe. Even ten westen van het kerkhof, richting Baaiduinen, staat een standbeeld van het *Stryper Wyfke*.

Anno 2005 bestaan vergevorderde plannen om op het kerkhof een klokkenstoel met luidklok te plaatsen.

▲ MIDS LAND

Ooit, vanaf het midden van de zeventiende eeuw, was Midsland de belangrijkste plaats van Terschelling. Hier ook was de vertegenwoordiger (de drost) van de Sta-

zen met laat-zeventiende en achttiende-eeuwse topgevels in >*Schellinger trant*. De oude kerk is in 1880 vanwege zijn slechte staat gesloopt en het jaar daarop vervangen door de huidige. Eind twintigste eeuw begint de vergroving en de liefdeloosheid ook in Midsland toe te slaan.

▲ FORMERUM

Voor aan de zuidzijde van het dorp liggen authentieke boerderijen die voor Schellinger begrippen nogal groot zijn. Bekend is vooral de houten molen JACOB EN DANIEL, een korenmolen die in 1836/38 is gebouwd aan de Dellewal in Westerschelling en die in 1876 is herbouwd in Formerum. Nu nog de laatste overgebleven molen van het eiland.

Onder: een ansichtkaart uit 1978 met de molen van Formerum (Fries: Formearum).

ten van Holland gevestigd in het Drosthuis (Oosterburen 33). De oude glorie is nog altijd waarneembaar. Centraal staat vanouds de kerk met zijn omringende fraaie kerkhof waarop haaks de hoofdstraat staat. Er zijn nog verschillende hui-

In het dorp een bronzen standbeeld van WILLEM BARENTSZ (*Frans Roem, 1996*).

LIES

Vlakbij de Hoofdweg ligt de oudste nog bestaande boerderij van het eiland: de *Admir* uit 1662.

HOORN

▲▲ Sint Janskerk (dertiende eeuw e.v.)

De eenbeukige, diepe hervormde kerk heeft aan de noordzijde nog ramen die duidelijk romaanse vormen hebben. De kerk moet rond 1250 zijn gebouwd en is vermoedelijk in de veertiende eeuw naar het oosten toe verlengd. In de daarop volgende twee eeuwen moeten de vensters

Boven: de NH-kerk te Hoorn waarvan de ingang (rechtsboven) sober laat-gotisch is compleet met donkerrode, houten deur en spitsboogvensters. Aan de noordzijde is een aantal ramen te zien in eerdere, romaanse vormen. In het interieur zijn aan de noordgevel nog oudere, dichtegemetselde, ramen te zien (onder).

zijn vergroot. De ingang aan de zuidzijde is laat-gotisch. Binnen is een sober houten tongewelf als plafond. Vlakbij de kerk staat de '*sjouw*', een lawei ofwel tijdbal (hier een rieten korf) die werd gehesen om dagelijkse werkonderbrekingen, als schaften, te markeren.

Kooiweg 3: landbouwmuseum Het Hooivak.

In dit museum is nog het interieur te zien van een Schellinger boerderij uit 1889.

OOSTEREND

Ten zuidoosten van het dorp, waar Dwarsijk en Odedijk bij de Waddenzee tezamen komen, staat een negentiende-eeuwse wierschuur. Hier werd ooit zeegras ge-

droogd en opgeslagen. Gedroogd zeegras werd onder meer gebruikt als vulling voor kussens en matrassen maar ook als dakbedekking. In de jaren dertig van de twintigste eeuw is het gebruik van zeegras in onbruik geraakt.

* Over de taal.

Op Terschelling worden in oost en west verschillende dialecten Fries gesproken en een Hollands dialect rond Midsland. Daardoor zijn verschillende plaatsnamen in omloop. In het standaardfries heet het eiland Skylge, al ziet men ook Schylge geschreven. De in dit cahier gebruikte spraaknaam Westerschelling voor het officiële West-Terschelling is een eigenzinnige keus van de redactie.

De Schellinger vlag.

